

ממשק שיח ופרוזודיה: 'עכשיו' כמקרה מבחן

זהר לבנת, נעם אמיר ועינת גונן

הקדמה

בספרות הבלשנית קשה למצוא הסכמה בנוגע להגדרת הקטגוריה של "סמני שיח" ואף לא על השם שבו ראוי לכנות קטגוריה זו.¹ Schiffrin (1987: 328) בעבודתה החלוצית מנתה תנאים אחדים להגדרתו של ביטוי כלשהו כסמן שיח: (1) הוא חייב להיות נפרד מהמשפט מבחינה תחבירית; (2) הוא משמש בדרך כלל בראש המבע; (3) יש לו כמה מתארי הנגנה (Prosodic contours); (4) הוא צריך להיות מסוגל לפעול הן ברמה המקומית והן ברמה הגלובלית של השיח; (5) הוא צריך להיות מסוגל לפעול במישורים שונים של השיח.

Maschler (2009) מגדירה סמן שיח כמבע המקיים את שני התנאים האלה: (1) תנאי סמנטי: על המבע להיות בעל אינטרפרטציה מטא-לשונית. כלומר, עליו לאזכר דבר-מה לא במישור העולם החוץ-לשוני אלא במישור הטקסט, במישור האינטראקציה בין משתתפיו או במישור התהליכים הקוגניטיביים המתרחשים במוחותיהם בזמן הדיבור; (2) תנאי צורני: על המבע להופיע בתחילתה של יחידת הנגנה. אם מדובר ברב-שיח, הוא יופיע בנקודת חילופי דוברים, ואם מדובר בשיח של אותו דובר, הוא יופיע לאחר כל מתאר הנגנה מלבד הנגנה ממשיכה.

אם כן, סמני שיח הם מבעים בעלי פרשנות מטא-לשונית, המאזכרים דבר-מה לא במישור העולם החוץ-לשוני אלא במישור הטקסט, במישור האינטראקציה בין משתתפיו או במישור התהליכים הקוגניטיביים המתרחשים במוחותיהם בזמן הדיבור. רוב סמני השיח, ועכשיו ביניהם, הם ביטויים קיימים מקטגוריות תחביריות שונות שעברו תהליך של גרמטיקליזציה. הגרמטיקליזציה היא תהליך דיאכרוני, שבו מילה כלשהי הממלאת תפקיד לקסיקלי מתחילה למלא תפקיד דקדוקי, או שמילה שכבר ממלאת תפקיד דקדוקי עוברת למלא תפקיד דקדוקי "יותר" (Hopper & Traugott 2003: 4). עכשיו במקורו הוא תיאור זמן המציין הווה מוחלט

1 ראו דיון מפורט אצל Jucker & Ziv 1998 ואצל Schiffrin 2001, וראו גם Fraser 1999, Redeker 1991.

יחסית לזמן הדיבור) או יחסי (יחסית לאירוע אחר בשיח), למשל: עכשיו היא נזכרת לשאול || [OCD_2_sp1_067]. כסמן שיח עכשיו מציין את "זמן השיח" (Schiffirin 1987), וממלא פונקציות שונות בשיח, שיתוארו להלן (סעיף 1). מבחינה סינכרונית מדובר אפוא בשני שימושים עיקריים של עכשיו, אולם ההצגה של תמונה דיכוטומית מטעה במידת-מה. מאחר שמדובר בתהליך דיאכרוני ובתפקידי שיח ההולכים ומתגבשים, אפשר למצוא גם מקרי ביניים הנמצאים על הרצף שבין תיאור זמן לסמן שיח, וגם מקרים לא מוכרעים.

בבדיקת התמלולים של קורפוס בן יותר מחמש שעות נמצאו 106 היקרויות של עכשיו, אך 20 מהן הוצאו מן המחקר שלפנינו בשל איכות הקלטה נמוכה הנובעת מדיבור לא ברור, מעוצמה חלשה, מחפיפות בדיבור או מרעשי רקע. לאחר ההשמטה של היקרויות אלו נותרו 86 היקרויות "נקיות", שהטקסט נשמע בהן בכיור. 31 מהן, שהיינו יותר משליש, זוהו בוודאות כסמני שיח. 49 היקרויות אחרות זוהו כתיאורי זמן, חלקן באות בצירופים "מעכשיו" או "מעכשיו לעכשיו". ב-6 היקרויות נוספות לא היה אפשר להכריע איזו פונקצייה ממלא המבע, והן יידונו להלן בסעיף 2.3. המחקר שלפנינו מתבסס על קורפוס דבור. בחלקו הראשון ננתח ניתוח איכותני את הממצאים העולים מבדיקת השימושים של סמן השיח עכשיו בקורפוס שהוגש לצוות סדנת המחקר בעברית מדוברת, וטקסטים נוספים מאוסף הטקסטים המתומללים של יציב ולבנת;² בחלקו השני נבחן בחינה כמותית את שאלת האפיון הפרוזודי של עכשיו כסמן שיח במאגר הסדנה בלבד, ונראה אם מסתמנים הבדלים פרוזודיים בינו לבין תיאור הזמן עכשיו. כך תיבחן השאלה אם ההיבט הפרוזודי עשוי לשמש קריטריון להכרעה בין שני השימושים של עכשיו.

1. 'עכשיו' כסמן שיח

רבים מן התפקידים הדיסקורסיביים של סמן השיח עכשיו כבר תוארו במחקר קודם (לבנת תשע"ב). אחד התפקידים הללו הוא לסייע לדובר לקטוע את השיח ליחידות ולארגן אותן באופן שהשומע יהיה מסוגל לעקוב אחרי התוכן המועבר. כמו סמני שיח אחרים, הוא מופיע בנקודות מפנה או "חילוף מסגרת" (frame shift), כלומר בתחילתם של מקטעי שיח מסוגים שונים. נקודות אלו יכולות להיות פתיחה של נושא חדש או הצגת אינפורמציה נוספת וחשובה באותו הנושא. בדוגמה 1 עכשיו פותח מקטע חדש בעל נושא חדש, שיש בו תוספת של אינפורמציה חשובה.

2 מאגר פרטי לשימוש של החוקרות. דוגמאות 2-4 שיובאו להלן לקוחות מן המאגר הזה.

דוגמה 1

א: אבל אנחנו עשינו את זה ביחד | והתייעצנו אצל עורך דין | מה עושים
 שלב שלב || כדי שהוא לא יפסיד ||
 ב: כן ||
 א: כדי שיתחלק באמת חצי חצי | עכשיו גם אסור היה לנו להיראות ביחד |
 כי היא יכולה להגיד הוא בוגד בי | וגם הוא לא היה מקבל כלום ||
 [Y311]

במקטעים נרטיביים נקודות המפנה יכולות להיות גבולות בין פסוקים סיפוריים (narrative clause) לפסוקים חופשיים (free clause; Labov & Waletzky 1967). עוד תפקיד אפשרי של סמן השיח עכשיו הוא סימון המעבר בין מקטעים סיפוריים שונים, למשל אפיזודות שונות בסיפור או תיאור של סיטואציה כללית לעומת אפיזודה ספציפית. ברוב הדוגמאות שנמצאו בטקסטים נרטיביים, עכשיו משמש לסימון המעבר בין מקטעים סיפוריים ללא-סיפוריים. רצף העלילה נקטע כדי לשלב בו פסוקים לא-סיפוריים המוסרים פרטי רקע, ותפקידם להעריך את הסיפור ולסייע לשומע להבין את משמעותו ואת חשיבותו של האירוע המתואר. בדוגמה 2 מתואר בשורה הראשונה רצף אירועים שהם חלק מסיפור חייו של הדובר, והם נמסרים באמצעות פעלים בזמן עבר (למעט הציטוט העצמי). סמן השיח עכשיו פותח מקטע לא-סיפורי שיש בו הסבר נוסף להחלטה. בנקודה זו נקטע הרצף הסיפורי והפסוקים מוסרים תוכן על-זמני שאינו קשור ברצף הכרונולוגי. לאחר מכן חוזר הדובר על הפסוק הסיפורי "אבא שלי חלה", ובאמצעותו מסתיים המקטע הזה ואנו שבים אל הרצף הסיפורי.

דוגמה 2

ואז אבא שלי אָה חלה, והחלטתי טוב, אני לא אסע עד ברקלי
 עכשיו ברקלי זה גם היה ג'אז
 אם היה בית ספר לרוק יכול להיות שהוא היה יותר מושך אותי
 אבא שלי חלה, אז אמרתי אוקיי, אני אלמד בלונדון

תפקיד דיסקורסיבי בולט נוסף של סמן השיח עכשיו הוא הבלטת ערך, כלומר הפניית תשומת הלב של השומע לנקודות חשובות בשיח והבלטת משמעותו הכללית של הסיפור כסיפור בעל ערך (Labov & Waletzky 1967, לאבוב 1975, Polanyi 1986, רינהרט 1999). כשעכשיו בא בתחילתה של יחידת שיח, הוא מסייע להפנות את תשומת לבו של השומע אל תוכנה של יחידה זו ולהבליט אותה. בדוגמה 3

להלן הדוברת מספרת סיפור משעשע הנפתח במילים "עכשיו הקטע ש-" (המילה "קטע" מציינת כאן אירוע או מצב מיוחדים, יוצאי דופן או משעשעים). הפואנטה של הסיפור נמסרת בשתי השורות האחרונות ונפתחת גם היא בעכשיו. הדוברת מסמנת את הפואנטה של הסיפור, ומבליטה אותה בכמה אמצעים: השימוש בסמן השיח עכשיו, החזרה על מבע וצחוק בנקודה הרלוונטית. אמצעי נוסף להבלטה הוא המבנה המבוקע: "מה שקרה זה" (לבנת, ברפוס).

דוגמה 3

קניתי לנטלי המון המון בגדים, כי בגד עולה שלוש דולר שבעים ושבע סָן-

מה זה, זה, זה אגורות כאילו, זה כלום, קניתי עוד ועוד ועוד

עכשיו הקטע ש-

בדרך כלל אנחנו קונים וקונים וקונים וקונים וקונים, ואז צריך לארוז, פתאום, כאילו בסוף

ואז יש לך מיליון שקיות שאת לא יודעת מאיפה להתחיל לארוז אותם

אז אמרתי טוב, הפעם אני אהיה חכמה

כל דבר שקניתי שהוא לארץ, שאין לו שימוש, ישר ארזתי

כאילו היו לי שני מזוודות כבר ארוזות, ו- עוד מיליון פיצ'פקס לארוז כאילו, לקראת הנסיעה

וזה היה הרבה יותר קל

עכשיו מה שקרה זה ששכחתי כבר מה קניתי מההתחלה <צחוק> אז קניתי עוד ועוד ועוד בגדים לנטלי

לגמרי שכחתי שכבר קניתי

הפונקצייה המעריכה של **עכשיו** קשורה לעתים קרובות במבנה של ניגוד. הניגוד יכול להיות מפורש או בלתי מפורש, והוא יכול להיות ניגוד בין שני מצבים, בין שתי עמדות, בין מה שקרה בפועל לבין הציפיות של הדובר או לבין המצב האידאלי, שיכול היה לקרות (לבנת תשע"ב), כמודגם בדוגמה 4:

דוגמה 4

הלכתי לאקדמיה למוזיקה, לא ידעתי תווים, לא ידעתי כלום

עכשיו באקדמיה למוזיקה זה כולם שָׁמָּה מגיל אָה אפס, תווים, והכול, ומנגנים

והם כל היום בקונסרבטוריון, ואני יודע מה

אני בא פושטק

הקטע שנפתח בעכשיו, כלומר ההסבר מי היו התלמידים באקדמיה ומה היה ההבדל בין הדובר לבינם, נושא יסוד של הערכה בסיפור: תפקידו לחדד לשומע את משמעותו של הסיפור ולהבליט את ערכו. הבעת הניגוד אינה פונקציוני בפני עצמה; אפשר לומר שפעולת ההערכה נעזרת לעתים במבנה של ניגוד, שכן מבנה הניגוד או ההשוואה מסייע להבליט את תכונותיו המיוחדות של האובייקט.

בשלוש הדוגמאות האחרונות עכשיו מופיע במקטעים שהם מונולוגיים באופיים, כלומר כאלה שבהם הדוברים מספרים סיפור או בונים טיעון מבלי שדוברים אחרים יפריעו להם. באלו בולט התפקיד המבני של עכשיו כתורם לארגון השיח של היחיד. הקשר תקשורתי אחר, שלא תואר במחקר הקודם שהתבסס על ראיונות (לבנת תשע"ב), הוא שיח שמשותפים בו כמה דוברים. במקרה כזה לסמן השיח עכשיו יכול להיות תפקיד גם במישור האינטראקציוני בין המשתתפים.

נראה זאת בדוגמה 5, שהיא מקטע אופייני מן הטקסטים שבהם דובר א' (גבר כבן 50 בעת ההקלטה) הוא הדובר הדומיננטי, והוא שולט בשיח לכל אורכו הן מבחינת כמות הדיבור הן מבחינת קביעת נושאי השיח. בדוגמה שלהלן נראה כיצד הוא משתמש בסמן השיח עכשיו כדי להחזיק בתור הדיבור ולקבוע את נושא השיח. השיחה המתנהלת היא בנושא איכות הבשר בארץ, בייחוד במסעדות המתמחות בבשר:

דוגמה 5

ב: לעומת זאת הייתי באָל גאוצ'ו |

א: לא || לאָל גאוצ'ו לא || אסור || אסור ללכת ||

[...]

א: הכי סביר זה וייט הול || הכי סביר || אבל אה || אה אמ | תראה בגדול |

מה קורה ||

[...]

א: ובפאפאגיו אָה | היינו פעם ראשונה היה נהדר || באמת ||

[...]

א: ה- היינו פעם שנייה |

ג: היה |

ב: על הפנים ||

ג: ככה | היה ממש.. רע ||

א: אָה | לא היה (טוב) --

ג: לא משהו ש' @ נחזור אליו ||

א: ממש לא היה טוב || הוא לא היה טוב ||

ב: גם אל גאוצ'ו הזה היה |

א: לא אָל גאוצ'ו --

עכשיו || אחד שמכיר את העניינים הוא | חבר שלי שהוא מנהל דיקסי |

אז הוא אומר |

IC612_2|

לאורך כל השיחה דובר א' ממצב עצמו כמומחה לנושא השיח: ראשית הוא קובע בטון נחרץ כי לאל גאוצ'ו "אסור ללכת", בתוך שהוא קוטע את דבריו של דובר ב' ברגע שהנ"ל מזכיר את שמה של מסעדת אל גאוצ'ו. אחר כך הוא קובע כי וייט הול היא מסעדת הבשר הסבירה ביותר, בהמשך (באחד הקטעים שהושמטו) הוא מוסר מידע שאינו ידוע לאחרים על אודות המקור של הבשר בארץ,³ ואחר כך מחווה דעתו על מסעדת פאפאגיו. כאשר דובר ב' מעלה שוב את שמה של מסעדת אל גאוצ'ו, דובר א' רואה בכך, ככל הנראה, סטייה בלתי רצויה (שכן הוא כבר קבע שאסור ללכת לשם). לפיכך הוא קוטע את דובר ב', ומבטל את דבריו בשלילה ישירה ("לא, אל גאוצ'ו"). את המבע הזה איננו משלים אלא עובר מיד להמשך מסירת מידע בנושא מקור הבשר בארץ, הפעם מנקודת מבט אחרת – ציטוט של מומחה בתחום ("חבר שלי שהוא מנהל דיקסי"). במילים אחרות: הוא לוקח לעצמו את תור הדיבור, מסיר את הנושא שהעלה דובר ב' מסדר היום, וממשיך הלאה לנושא שהוא בוחר בו תוך המשך השליטה בשיח. באמצעות סמן השיח עכשיו הוא מסמן בו בזמן גם את התקדמות הדיון לעבר נושא חדש וגם את החשיבות שהוא מייחס לנושא שהוא עומד להעלות. גם כאן בא אפוא לידי ביטוי הניסיון לתפוס את תשומת לבם של השומעים ולכוון אותם אל הנקודות החשובות לדעתו בשיח, פעולה שכל דובר עשוי לעשות באינטראקציה. אלא שכאן ניסיון זה קשור בכך שדוברים אחרים מכוונים את השיחה לכיוונים אחרים, שאינם רצויים עבורו, והוא אינו מאפשר להם לבחור את נושא השיחה.

31 ההיקריות של סמן השיח בקורפוס נמצאו בלשונם של שישה דוברים שונים. סמן השיח לא נמצא אפוא בלשונם של רוב הדוברים בקורפוס, ולעומת זאת יש דוברים שבלשונם הוא שכיח במיוחד. במקרים כאלה מעניין לבחון יחידות שיח שלמות של אותו דובר כדי לעמוד על השימוש האידיוסיןקרטני שהוא עושה בסמן

השיח. הנה למשל, דוברת שבלשונה נמצא סמך השיח עכשיו שמונה פעמים בתוך דקות ספורות. בדוגמה 6 נראה קטעים מדיאלוג שמנהלת דוברת זו עם אישה נוספת בנושא קשרים רומנטיים עם אנשים נשואים:

דוגמה 6

א: מה שקורה זה | שיש כל מיני זוגות | שיוצאים | שאחד נגיד | כמו שיצא
לי עם יריב || שאני הייתי הפנויה והוא היה התפוס || אוקיי \
עכשיו זה לא המקרה שלהם ||

[...]

אני יכולה להגיד לך | שאני מכירה | זוג אָה | נשוי |

[...]

שָׁאָמ | ששניהם היו נשואים | אז הם בעלי אותו אינטרס לשמור על זה
בסדריות | ו | היא התפנתה || ונגמר הקשר || כי היא ציפתה שגם הוא
יתפנה ||

[...]

בשביל למען הקשר |

ומסתבר | ש | בדיעבד שהוא | שזה כנראה התאים לו | כל עוד זה |
ב: לא || אז לא שניהם עזבו את הבית ||

א: זה היה לצד ||

ב: אחד מהם ||

א: עכשיו זה לא שפעם הוא הבטיח לה (ז) | אני אמרתי לה ||

ב: @@ הוא ניצל אותה ||

א: לי לפחות יריב אמר |

[...]

אני רוצה לעזוב את הבית ולחיות אתך ||

לה לפ- -- הוא גם את זה לא אמר ||

זאת אומרת שכל הזמן התאים לו קשר אָה | שהיא | לצד הקשר הזוגי
הקיים ||

ב: פסס || @..@ ||

א: עכשיו | זה נכון שכאן יש בכל זאת איזשהו איזון | כי שניהם אָה | היו
בקשר נשוי | ושניהם עוברים להיות פנויים ||

ב: מהמ ||

א: יש כאן איזשהו איזון ||

[...]

תראי | יריב למשל | יריב -- אם | בתנאי ש- ||
 ב: לא אָה | שבתאי בא -- הרי בא בלי כלום ||
 א: אני יודעת ש | הסיבה שעם יריב זה נסחב כל כך הרבה זמן | ואני בסוף
 נשברתי | זה בגלל שהוא פוחד להפסיד ||
 עכשיו ||
 ברור שזה מקרה אחר | ויריב אָה | בגיל אחר |
 והוא אמר בגיל חמישים אני לא מוכן להתחיל כמו בגיל עשרים ||
 [Y311]

ארבע ההיקריות של עכשיו בקטע זה קשורות כולן בהשוואה ובניגוד. נושא
 השיחה הראשון הוא ככל הנראה היחסים בין גבר לאישה ששתי הדוברות מכירות.
 דוברת א' תורמת את חלקה לדיון באמצעות השוואה בין מקרה זה לבין זוג אחר
 שהיא מכירה, ואחר כך בהשוואה בין אלו לבין התנסותה האישית. ההשוואה בין
 המקרים השונים מצביעה על קווי הדמיון ביניהם אבל גם על הבדלים משמעותיים.
 סמן השיח עכשיו מופיע בלשונה של דוברת א' ארבע פעמים בהקשר של הבלטת
 הניגודים בין המקרים השונים שאליהם הן מתייחסות בשיחה. אמנם עכשיו אינו
 מוקדם כשלעצמו את יחס הניגוד, שכן בכל הדוגמאות הללו יש מבנה של שלילה
 מפורשת או של ויתור, המסמנים במפורש את הניגוד. אולם קשה להתעלם מכך
 שעכשיו נוטה להופיע דווקא בסביבה כזו. אפשר אפוא לאפיין את סגנונם של
 דוברים מסוימים מבחינת השימוש שלהם בעכשיו: תפוצתו והפונקציות שהוא ממלא.
 רבות מהפונקציות הדיסקורסיביות של עכשיו דומות לאלו של now באנגלית.
 Schourup (2011) מסכם את הפונקציות של now ברשימה ארוכה הכוללת בין
 השאר את הפונקציות האלה: מעבר לנושא או לתת-נושא חדש בשיח, מעבר מעמדה
 כללית לטיעון ספציפי, איון של עמדתו של הדובר הנוכחי ביחס לעמדותיהם של
 אחרים, הבלטת נקודה חשובה בטיעון או בעלת ערך של ניגוד, ניסוח מחדש של
 טיעון קודם, חזרה לנקודה מסוימת לאחר הפרעה או סטייה, שינוי בנקודת המבט
 (למשל מעבר לדיבור ישיר או מעבר מנרטיב להערכה או לפרשנות), וכן ניסיון
 לקחת תור או להחזיק בו. באופן מכליל אפשר לומר כי now מתואר בספרות המחקר
 כסמן שיח הקשור לקוהרנטיות בטקסט (Redeker 2006). לפי Aijmer (1988), now
 הוא סמן של קוהרנטיות, שבאמצעותו הדובר מארגן את ההתקדמות של הנושאים
 והטיעונים, ומבנה את התכנים בשיח (שם: 31). בעבודה מאוחרת יותר ציינה Aijmer
 (2002) כי הוא מסמן גם "מודאליות סובייקטיבית". שתי הפונקציות האלה של now
 עולות גם מעבודתה של Schiffirin (1987). בנוסף לפונקצייה הסגמנטלית, הקשורה
 למעברים בין יחידות שיח שונות, Schiffirin מציינת גם את הפונקצייה המעריכה
 שלו: לדעתה הוא עשוי להופיע כפתיחה להערכה או לפרשנות של הדובר לדברי

עצמו, כלומר בנקודה שהדובר עובר בה למבע המספק הסבר למה שאמר קודם לכן. שתי הפונקציות האלה מתגלות גם בניתוח הדיסקורסיבי של **עכשיו**. ראינו גם את הניסיון לקחת תור ולהחזיק בו (נקודה שעוד נשוב אליה בסעיף הבא). אפשר לשער שבקורפוס גדול ומגוון יותר תימצאנה גם פונקציות ספציפיות נוספות.

2. הפרוזודיה של סמן השיח 'עכשיו'

מהו המעמד הפרוזודי של סמן השיח? בקורפוס שלנו מצאנו כי מבין 31 היקריותיו הוא מופיע 10 פעמים כיחידה פרוזודית עצמאית. ב־17 היקריות אחרות סמן השיח צמוד ליחידה שאחריו, דהיינו אין פסק אחריו. מבין היקריות אלו, בשבעה מקרים בא אחריו סמן שיח נוסף או צירוף קפוא כלשהו: "עכשיו אז נכון ש-", "עכשיו מסתבר", "עכשיו אני אומר לך", "עכשיו תדע לך", "עכשיו מה שקורה" (פעמיים), "עכשיו אתה שואל".

שלוש פעמים מופיע סמן השיח ללא פסק כלל, לא לפניו ולא אחריו, פעמיים אצל דובר אחד ופעם נוספת אצל דוברת אחרת. במקרה אחד בלבד הוא נמצא צמוד ליחידה שלפניו, ואילו אחריו יש פסק. הדובר הוא אותו הדובר שבדבריו מופיע **עכשיו** פעמיים ללא פסק כלל.

אפשר אפוא לסכם ולומר כי ב־27 מבין 31 היקריות סמן השיח **עכשיו** בא בתחילת יחידת הנגנה – כיחידה בפני עצמה או כפתיחה ליחידה ארוכה יותר, והוא מממש את התנאי הצורני על פי הגדרתה של Maschler (2009) לעיל. על הרקע הזה צריכים להיות מוסברים המקרים המעטים שבהם הוא צמוד ליחידה שלפניו. כאמור, שלוש מארבע היקריות הללו נמצאו בלשונו של הדובר שראינו את שליטתו בשיח בדוגמה 5 לעיל. התבוננות במאפייני השיח של דובר זה מלמדת כי השליטה שלו בשיח מתבטאת בין השאר בכך שהוא ממעט בהפסקות במקומות חילוף רלוונטיים.⁴ כצפוי, סמן השיח **עכשיו** מופיע בלשונו בתחילת המבע, אולם – בשלושה ביצועים מבין השמונה שתועדו הוא מצמיד אותו למבע שלפניו, כמו בדוגמה זו:

דוגמה 7

מה שקורה הבשר הזה היה מגיע מֶה- | אוטונומיה ||

[...]

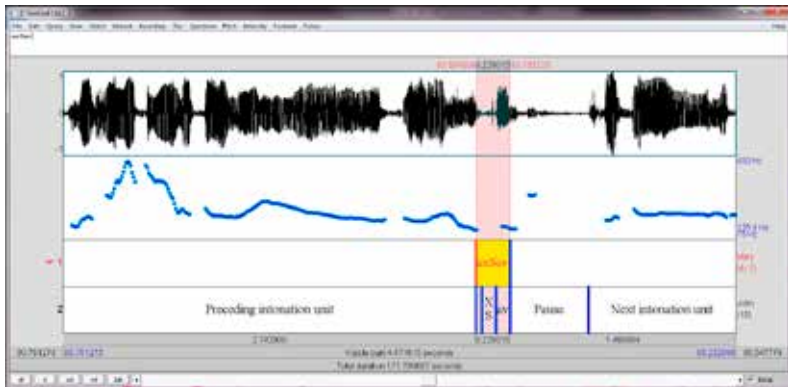
וטרינרים אֶה | ישראלים וזה ||

4 Transition relevance place – לפי תורת חקר השיחה, זוהי נקודה בשיחה שבה יכול וצפוי להתרחש חילוף תור. ההנחה היא שהדובר משתמש ברמזים שונים כדי לסמן למשתתפים על מקום החילוף הרלוונטי, למשל באמצעות הנגנה יורדת והפסקה בדיבור.

|| עכשיו ||

אחרי שה | הנושא של הוטרנירי | אה הנושא של האוטונומיה נסגר |
 אין מקור בשר ||
 [C612_2]

בדוגמה הזאת אנחנו רואים שבאמצעות הצמדת סמן השיח ליחידת ההנגנה הקודמת הדובר מסמן שהתור שלו לא הסתיים, והמונולוג שלו יכול להמשיך הלאה ללא הפרעה. אפשר לראות זאת באיור 1.

איור 1 – עכשיו במבע: ישראלים וזה || עכשיו || אחרי שה | [C612_2_sp1_053]

אפשר לראות שבין היחידה הקודמת לבין עכשיו אין פסק,⁵ ולעומת זאת יש פסק ניכר של כחצי שנייה בין עכשיו לבין היחידה שאחריה. עם זאת, אי-אפשר לומר שהמילה עכשיו היא חלק מן היחידה שלפניה, משום שביצועה כולל הנגנה עולה מן התנועה הראשונה לשנייה, שזוהו מתאר המאפיין תחילת יחידה ולא סיומה. סמן השיח נצמד אפוא אל היחידה שלפניו ללא פסק, ולדעתנו זוהי אסטרטגיה שנוקט הדובר לצורך שליטה בשיח.

כיצד מבחינים הדוברים בין שתי הפונקציות של עכשיו? ההנחה היא שכדי לזהות את סמן השיח ולהבחינו מתיאור זמן, הנמען יכול להישען על כמה סוגים של רמזים. המבנה התחבירי של המשפט והמיקום של עכשיו בראשית יחידת ההנגנה יכולים לשמש כרמז. גם התוכן הסמנטי של השיח יכול ללמד אם סביר

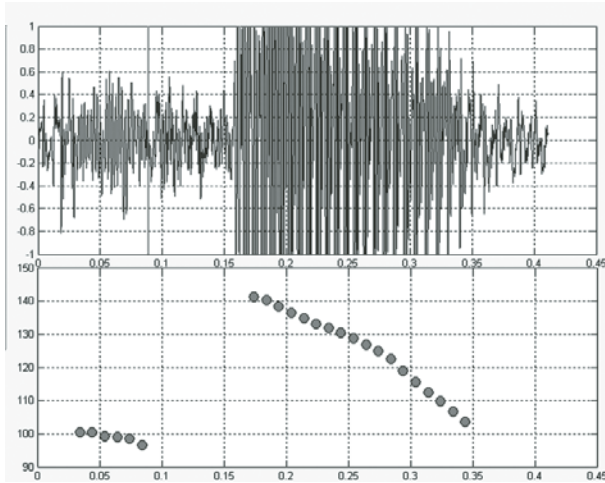
5 ההפסקה הקטנה שנראית במילה עכשיו מייצגת ביצוע הגאים לא קוליים, במקרה זה זהו הסגמנט השני הכולל את העיצורים /xS/. לעומת זאת ההפסקה הגדולה שלאחר עכשיו נובעת מפסק.

או לא סביר לפרש את עכשיו בהוראת זמן הווה. אולם ייתכן כי בתהליך הפענוח משתתפים גם רמזים פרוזודיים נוספים, התומכים ברמזים התחביריים והסמנטיים. כדי לבחון את ההשערה הזו ביקשנו לאפיין את עכשיו מבחינה פרוזודית, ולראות אם אפשר להעמיד תכונות פרוזודיות מובהקות שיכולות לשמש כרמז לפענוח בשני השימושים השונים. שני אפיונים פרוזודיים נבחרו לבריקה, בהנחה שהם התכונות הבולטות, ומשום שהם גם קלים יחסית למדידה אקוסטית מדויקת: הנגנה ומשך. בשלב הראשון סומנו כל ביצועי עכשיו בקורפוס, וחולקו לשלושה חלקים על פי קוליות: תנועת [a], צרור של שני עיצורים בלתי קוליים [xS] ותנועה ועיצור קולי [av].⁶ את החיתוך עשה חוקר מנוסה מתחום הפונטיקה, על יסוד הצלבה של התפיסה השמיעתית ושל עיון בספקטרוגרמה. בהמשך חושב התדר היסודי של כל ההגאים הקוליים באמצעות תוכנת Praat, ולאחר מכן בוצע תיקון ידני של התדר היסודי במקומות שהיה בכך צורך, על יסוד התפיסה השמיעתית ועיון באותות האקוסטיים. לצורך ניתוח הנתונים נכתבה תוכנה ייעודית בשפת Matlab, המאפשרת לראות את האותות האקוסטיים במקביל לשמע בכל היקרות, הן בהקשרה והן במבודד. התוכנה מסכמת את כל המדרים האקוסטיים (תדר יסודי ומשך) בטבלאות. כלי זה אפשר הן התבוננות פרטנית בכל ביצוע, הן ניתוחים כמותיים לצורכי השוואה.

2.1 הנגנה

השערתנו הייתה כי סמן השיח מזוהה בשמיעה בין השאר על יסוד הנגנה אופיינית לו. בבדיקת ההנגנה של 31 סמני השיח נמצא כי ל-25 מהם (כ-80%) יש מתאר הנגנה מובהק, הכולל ירידה תלולה בתדר היסודי (pitch) בתנועת [a] השנייה. איורים 2 ו-3 מדיגמים את ביצוע עכשיו כסמן שיח בפי שני דוברים שונים.

6 התעותק בשיטת SAMPA. שני העיצורים [x] ו-[S] אוחרו לסגמנט אחד בגלל קושי להפריד ביניהם בהקלטה באיכות משתנה.

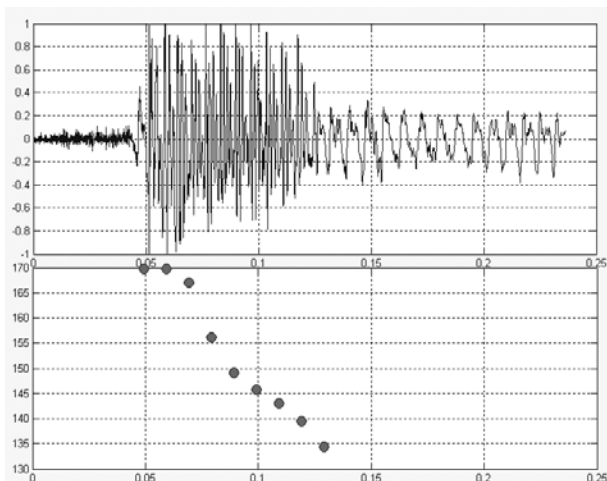

איור 2 – עכשיו במבע: עכשיו || וברגע שאמרו לך תשובה שלילית אתה הרגשת שכל העולם חרב | P931_2_sp2_2631

האיור ממחיש את המידע על אודות התדר היסודי בזמן ביצוע המילה עכשיו. החלק העליון הוא אות הדיבור עצמו, ואילו החלק התחתון הוא מתאר התדר היסודי שחושב בתוכנת Praat ותוקן תיקון ידני. על הציר האופקי הזמן בשניות, ועל הציר האנכי התדר בהרץ.

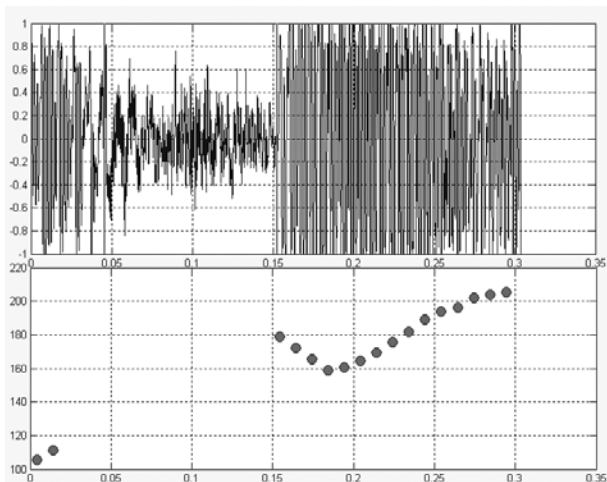
כפי שאפשר לראות באיור 2, ניכרת ירידה תלולה של 40 הרץ בתדר בתנועת [a] השנייה. ירידה זו מתבררת כאופיינית לביצוע של סמני השיח שנבדקו, ונראה אותה גם באיור 3. בהיקרות זו, מפי דובר אחר, לא ניכר ביצוע של התנועה הראשונה ולא של צרור העיצורים. אולם הירידה התלולה בתדר בתנועה השנייה ניכרת גם כאן.

7 לשם הנוחות הסקאלה נבחרה על פי טווח התדר היסודי של הדובר, ולכן היא שונה מדרגמה לדוגמה.

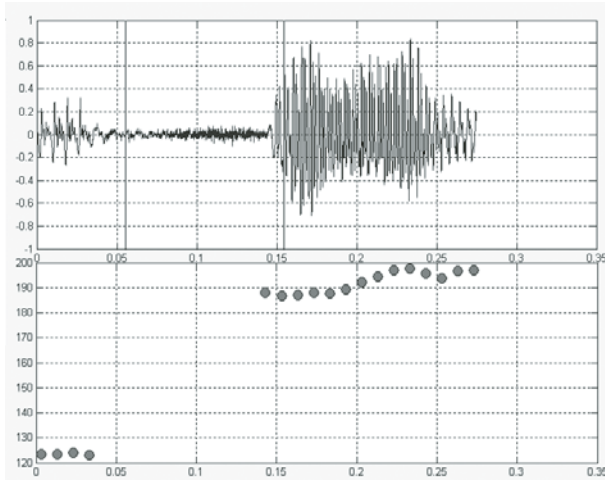

איור 3 – עכשיו במבוע: לא אל גאוצ'ו --- עכשיו || אחד שמכיר את העניינים
[C612_2_sp1_088]

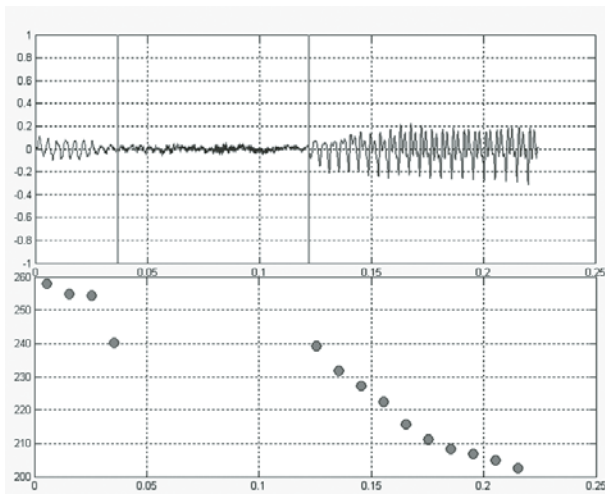
השוואה בין שני האיורים חושפת את הדמיון הרב בכיצוע של התנועה השנייה במקרה של סמני שיח. לעומת זאת, כשעכשיו משמש כציין זמן, הוא עשוי לבוא במגוון הנגנות, כפי שנראה באיורים 4-6:

איור 4 – עכשיו במבוע: מה אתה חושב || עכשיו מתחיל – [P423_2_sp1_066]

איור 5 – עכשיו במבע: עכשיו אה | אני נוסע לברזיל | [IC612_4_sp1_104]

איור 6 – עכשיו במבע: אפשר עכשיו להמשיך || [CS14_2_sp1_069]

אפשר אפוא לסכם ולומר שבעוד בסמן השיח עכשיו מתגלה הנגנה אופיינית יורדת, תיאור הזמן עכשיו מבוצע בשלל הנגנות, ואין לו הנגנה טיפוסית בבואו בתחילת המבע. כאמור לעיל, בשש היקריות של סמן השיח לא נמצאה ההנגנה היורדת

האופיינית. ואולם בשתיים מהן נמצא **עכשיו** בסמיכות לסמן שיח אחר. מקרים אלו מוצגים בדוגמאות 8-9:

דוגמה 8

עכשיו תדע לך || האיטלקים | דיברתי עם כמה איטלקים אומרים ככה ||
 אסור לשטוף את זה ||
 [C612_3]

את היעדרה של ההנגנה היורדת האופיינית אפשר להסביר במקרה זה בכך שהמבע שאחרי **עכשיו** – **תדע לך** – אף הוא מעין סמן שיח. זהו ביטוי מטא-לשוני המתייחס לאינטראקציה בין הדוברים ולא לתוכן השיח. הוא משמש להפניית תשומת הלב של הנמען למידע חשוב. מכאן שאפשר להתייחס לצירוף "עכשיו תדע לך" כאל צרור של סמני שיח (Maschler 2009), ואין זה מפתיע שסמן השיח הראשון בצרור אינו מבוטא בהנגנה יורדת.

בדרך זו אפשר אולי להסביר גם את השימוש המובא בדוגמה 9, שבה **עכשיו** צמוד לסמן השיח **מסתבר**:

דוגמה 9

א: הלכתי להציג את זה פעם ראשונה | שום דבר לא עבד || **עכשיו** **מסתבר**
 מה הם **עשו** | עד וינדרו אלפיים | המקרואים |
 ב: כן כן ||
 א: התוכנה לא קוראת אה | מקרו של זה ||
 [C612_4]

אם נוציא את שני המקרים הללו, נמצא שרק בארבעה מקרים מבין 31 סמן שיח איננו מבוטא באינטונציה יורדת אופיינית, מבלי שמצאנו לכך הסבר מתוך השיח. עם זאת, מצאנו גם כי קיומו של צרור סמני שיח אינו מונע את הופעת ההנגנה האופיינית. למשל בדוגמה שלהלן:

דוגמה 10

עכשיו בקיצור | הבחורה הזאתי | היא | סיימה שירות לאומי | אה | סיימה
 לימודים |
 [P423_2]

נתון נוסף שחשוב לציין הוא שההנגנה היורדת אינה קשורה בהכרח להופעתו של סמן השיח ביחידה פרוזודית עצמאית. 25 ההיקרויות שבהן בא סמן השיח בהנגנה

האופיינית, רק ב־10 מהן יש פסק אחריו. כלומר, ב־15 היקרויות יש הנגנה יורדת אף על פי שאין פסק אחריה. במקרים האלה סמן השיח נשמע צמוד למילה שאחריו, כך שעכשיו נשמע כפותח יחידה גדולה יותר. כמו כן נראה כי ההנגנה היורדת אינה קשורה בהכרח במיקומו של סמן השיח בראש המבטע, שכן גם תיאור זמן עשוי לבוא בתחילת היחידה הפרוזודית, ושם עשויה להיות לו הנגנה ממשיכה או עולה.

2.2 משך

כאמור לעיל, סמן השיח עכשיו התהווה בתהליך של גרמטיקליזציה. על פי Heine & Kuteva (2002: 2), תהליך הגרמטיקליזציה כולל כמה מנגנונים הקשורים זה בזה, שאחד מהם הוא הפחתה בחומר הפונטי (phonetic erosion), וראו גם Bybee, Perkins & Pagliuca 1994, Traugott 1995 phonological reduction אצל (ואחרים). באילו דרכים יכולה להתבטא הפחתה בחומר הפונטי? היא יכולה לבוא לידי ביטוי בקטיעה של המילה, כפי שקרה באנגלית למילת הקישור because שהתקצרה ל־cos, שהוא סמן שיח (Stenstrom 1998). ייתכנו גם קיצור המשך של התנועות, ירידה בתדר וירידה בעוצמה – בהשוואה לאותה מילה כשהיא בתפקידה המקורי. במחקר הזה נבחן היבט אחד של הפחתה הפונטית: הברלים במשך. המשך נבדק משתי נקודות מבט: קיצור התנועה הראשונה עד כדי השמטה, וקיצור המשך הממוצע של סמני שיח בהשוואה למשך הממוצע של תיאורי זמן.

2.2.1 קיצור התנועה הראשונה

מצאנו כי קיצור התנועה הראשונה עד כדי השמטה התרחש ב־14 מבין 31 ההיקרויות של סמן השיח (כ־45%). לשם השוואה, מבין 49 היקרויות של עכשיו כתיאור זמן נמצאה השמטה כזאת בשני מקרים בלבד (כ־4%). מכאן שתופעה זו של קיצור התנועה הראשונה עד כדי השמטה שכחה הרבה יותר בסמני השיח מאשר בתיאורי הזמן, אף על פי שאינה באה בשיעור של רוב. איור 3 לעיל הוא דוגמה לכך שהתנועה הראשונה אינה נשמעת, משום שלא נמדד בה כל תדר בתנועה הראשונה. התדר שאנו רואים באיור הוא של תנועת [a] השנייה בלבד. לשם השוואה, באיור 2 אפשר לראות גם את התדר של התנועה הראשונה, וכך גם באיורים 4-6.

2.2.2 השוואת משך של סמני שיח למשך של תיאורי זמן

על יסוד החיתוך לשלושת החלקים שנבחרו על פי קוליות, נערכו מבחנים סטטיסטיים (independent samples t test) כדי לבחון אם המשך הממוצע של כל סגמנט בנפרד

והמשך הממוצע של המילה כולה שונים בשתי הקבוצות: סמן שיח לעומת תיאור זמן. התוצאות מסוכמות בטבלה 1.

טבלה 1: משך הסגמנטים שנבדקו

מובהקות	T	סמן שיח משך ממוצע וסטיית תקן (בשניות)	תיאור זמן משך ממוצע וסטיית תקן (בשניות)	סגמנט
p<0.001	t(78)=3.63	0.03 (0.031)	0.05 (0.018)	1
p=0.023	t(78)=2.31	0.08 (0.034)	0.1 (0.028)	2
p=0.46	t(78)=0.742	0.13 (0.046)	0.14 (0.053)	3
p=0.011	t(78)=2.62	0.25 (0.079)	0.29 (0.072)	כל המילה

לאחר תיקון Bonferroni להשוואות מרובות נמצא כי ההבדל בין המשך הממוצע של הסגמנט הראשון (התנועה הראשונה a) ושל המילה כולה הוא מובהק. ההבדל בין המשך הממוצע של הסגמנט השלישי (התנועה השנייה a) אינו מובהק, וההבדל בין המשך הממוצע של הסגמנט השני (x, S) הוא על גבול המובהקות. מכאן שקיים הבדל במשך בין שתי הקבוצות, וההבדל הזה נובע בעיקר מן השינוי במשך הסגמנט הראשון, שהוא התנועה הראשונה.

2.3 מקרים לא מוכרעים

בתהליך מיון הנתונים נצרכנו להכריע בדבר השימוש של עכשיו בקורפוס: אם מדובר בתיאור זמן או בסמן שיח. ברוב המקרים הסכמו, ואולם בכמה מקרים לא היה אפשר להכריע. משמעות הדבר היא שהמידע הנגזר מהתוכן הסמנטי, מהמבנה התחבירי, מהמיקום במבע ומהמידע הפרוזודי הנשמע, אינו מספק כדי להכריע. את המקרים הללו ביקשנו לבחון בחינה נרחבת יותר: ביקשנו לבדוק אם דוברי עברית נוספים יתקשו להכריע במקרים אלו, ומצד האקוסטיקה רצינו לראות אם יש מאפיינים משותפים למקומות הלא מוכרעים האלה בהשוואה למקומות אחרים מוכרעים. בסקר קצר שערכנו נתבקשו בלשנים להכריע במשמעם של שישה מבעים שלא ידענו להכריע בהם, ובצד מבע אחד שהכרענו בוודאות שהוא תיאור זמן, ומבע אחר שהכרענו בוודאות שהוא סמן שיח. הפנייה לבלשנים דווקא נשענה על ההנחה שאלה לא יתקשו לתפוס את ההבדל העקרוני בין מה שאנו מכנים תיאור זמן לבין

מה שאנו מכנים סמן שיח, גם אם אין זה תחום ההתמחות הישיר שלהם. הסקר היה ממוחשב: בצד התמליל הרלוונטי הובאו בדף אינטרנט נפרד קטעי השמע של כל הדוגמאות, והנבדקים נתבקשו להכריע על פי השמיעה בלבד מהו תפקיד המבע הנדון. 15 בלשנים השיבו על הסקר, 11 מהם בעלי תואר דוקטור, והשאר עוסקים בכלשנות או תלמידים לתואר מתקדם בתחום. כל המשיבים העידו על עצמם שהכירו את השימוש במונח "סמן שיח" עוד לפני שהשיבו על השאלון. הממצאים חיזקו את תחושת חוסר ההכרעה. בכל המקרים עלה חוסר הכרעה בקביעת תפקיד המבע, וברובם נחלקו התשובות במידה שקולה כמעט. הממצאים מוצגים בטבלה שלהלן:

טבלה 2: ממצאי הסקר – מקרים לא מוכרעים

המבע	תיאור זמן	קרוב לתיאור זמן	סמן שיח	קרוב לסמן שיח	לא מוכרע
עכשיו כרגע יש לך [P931_2]	13%	27%	27%	13%	20%
באמת עכשיו [P931_2]	27%	13%	27%	13%	20%
עכשיו יש טרמפיאדה [P423_1]	66%	7%	13%	7%	7%
אז עכשיו מהיום [P423_2]	33%	34%	7%	13%	13%
עכשיו זה ה החיים היותר קשים זה [P423_2]	20%	20%	40%	7%	13%
עכשיו מה אתה רוצה [P423_2]	7%	27%	27%	26%	13%

יתרה מזאת, אפילו במקומות שהחשבנו מובהקים ניכר היסוס. אמנם בדוגמה שבחרנו לייצוג סמן השיח (עכשיו || הרבה פעמים יש בעיות | [P931_2_sp2_156]) שררה תמימות דעים: 14 משיבים קבעו שמדובר בסמן שיח (ואחד לא ידע להכריע). ואולם הדוגמה המובהקת שלנו לתיאור זמן (עכשיו שאתה מסתכל אחורה || [P931_2_1] | [P931_2_1]), התגלתה להפתעתנו כדוגמה שנויה במחלוקת. רק 33% ראו בה תיאור זמן מובהק, 33% אחוזים נוספים התלבטו והשיבו שהשימוש קרוב לתיאור זמן, 13% ראו בה סמן שיח, 7% ראו בשימוש זה שימוש קרוב לסמן שיח, ו-13% לא ידעו להכריע.

את המקרים הלא מוכרעים האלה בחנו בזיקה למאפיינים האקוסטיים שהתגלו כטיפוסיים לסמני השיח. עיון בתוצאות שהפיקה התוכנה הייעודית שלנו העלה שבכל המקרים האלה אין מסתמנת האינטונציה הטיפוסית לסמן השיח (כאמור, לתיאור הזמן אין אינטונציה טיפוסית). לדוגמה, במבע "עכשיו זה ה | החיים

היותר קשים זה" [P423_2] קבעו כאמור 47% מן הנשאלים שמדובר בסמן שיח או מבע הקרוב לסמן שיח, לעומת 40% שקבעו שמדובר בתיאור זמן או במבע הקרוב לתיאור זמן. מבע זה אינו נאמר בהנגנה יורדת, אין בו סימנים אקוסטיים המתקשרים במובהק לסמן השיח, וייתכן שבכך אפשר לתלות את חוסר ההסכמה בפירושו. אפשר אולי לשער בזהירות שבאותן הנסיבות, אילו ניכרה הנגנה יורדת אופיינית, ייתכן שקל יותר היה לשומע להכריע לכיוון סמן שיח (אך הדבר מצריך כמובן מחקר המשך מעמיק).

הממצאים הללו מחזקים את תפיסת הגרמטיקליזציה כתהליך שבמהלכו המבעים נמצאים על רצף: בחלק מהיקריותיו ממלא עכשיו את תפקידו הראשוני, ובחלק אחר יש תנועה על הציר לכיוון קצהו האחר שבו משמש המבע כסמן שיח. מאחר שהתנועה הזאת כרוכה ב"החווה" של המשמעות המקורית, דהיינו באבדן של התוכן הסמנטי המלא של המילה, ממילא עמימות באשר ל"משמעות" המדויקת של המבעים שעל פני הרצף נתפסת כחלק מן התהליך, וייתכן שבשל כך היא מורגשת כהולמת ואינה מעוררת אי-נוחות.

3. סיכום

במחקר זה בחנו לראשונה בעברית היבטים פרוזודיים של סמני שיח באמצעות ניתוח אקוסטי. סמן השיח שנבחר לניתוח הוא עכשיו. הניתוח האקוסטי של ביצועי עכשיו בשני שימושי, באמצעות תוכנת Praat בתוספת תוכנה ייעודית שנכתבה בשפת Matlab, העלה כי לרוב סמני השיח מתאר הנגנה אופייני, הכולל ירידה תלולה בתדר בהברה השנייה. מתאר הנגנה זה אינו מאפיין את עכשיו כתיאור בבדיקת האורך הממוצע של ביצועי עכשיו כסמן שיח בהשוואה לביצועיו כתיאור זמן נמצא הבדל סטטיסטי מובהק, ולפיו משך הביצוע של עכשיו כסמן שיח קצר יותר, גם בביצוע ההברה הראשונה וגם במשך הכולל של המילה.

הממצאים הללו מחזקים את ההשערה שלא רק התוכן הסמנטי, המבנה התחבירי והמיקום במבע תורמים לפענוח תפקידו של עכשיו כסמן שיח; נראה שגם למידע הפרוזודי תפקיד בפענוח. מסקנה זו שימשה אותנו לבחינת כמה ביצועים לא מוכרעים. בחינת המאפיינים הפרוזודיים של עכשיו במקומות שבהם הדוברים התקשו להכריע מה תפקידו, העלתה כי במקומות אלו אין ניכרת ההנגנה האופיינית לסמני שיח. גם בממצא זה אנו רואים תרומה משמעותית לתחום חקר סמני השיח. מחקר זה משקף את התועלת האפשרית שבשיתוף פעולה בין חוקרי שיח לפונטיקאים. סמני השיח הם נושא פורה למחקר דיסקורסיבי, אך מחקר זה מוגבל משום שחלק ממאפייניהם אינם יכולים להיות מזהים באמצעות התפיסה השמיעתית

בלבד. הניתוח האקוסטי שלהם תורם תרומה חשובה להבנת ייחודם ולהבנת האופן שבו הם מתפרשים על ידי השומעים.

ביבליוגרפיה

- לאבוב ו'. 1975. "טראנספורמציה של חוויה לתחביר סיפורי" [תרגום: פנינה ונץ-צימרמן]. **הספרות** 20. 60-83.
- לבנת ז'. תשע"ב. "'עכשיו' כסמן שיח: סגמנטציה והבלטת ערך". **חלקת לשון** 43. 345-366.
- לבנת ז'. בדפוס. "הצירוף 'מה שקרה' ודומיו כסמני שיח בהתהוות". **העברית שפה חיה ז' רינהרט ט'**. 1999. "מטקסט למשמעות: אמצעי ההערכה". בתוך: ז' בן-פורת (עורכת), **אדרת לבנימין: ספר היובל לבנימין הרשב**. 193-220.
- Aijmer K. 1988. "'Now may we have a word on this': The use of 'now' as a discourse particle". In: M. K. Ossi & I. M. Rissanen (eds.). *Corpus Linguistics, Hard and Soft: Proceedings of the Eighth International Conference on English Language Research on Computerized Corpora*. Amsterdam: Rodopi. 15-34.
- Aijmer K. 2002. *English Discourse Particles: Evidence from a Corpus*. Amsterdam: John Benjamins.
- Bybee J., Perkins R. & Pagliuca W. 1994. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fraser B. 1999. "What are discourse markers?". *Journal of pragmatics* 31. 931-952.
- Heine B. & Kuteva T. 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper P. J. & Traugott E. C. 2003. *Grammaticalization*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jucker A. H. & Ziv Y. 1998. "Discourse markers: Introduction". In: A. H. Jucker & Y. Ziv (eds.). *Discourse Markers: Description and Theory*. Amsterdam: John Benjamins. 1-12.
- Labov W. & Waletzky J. 1967. "Narrative analysis: Verbal versions of personal experience". In: J. Helm (ed.). *Essays on the Verbal and Visual Arts: Proceedings of the 1966 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society*. Seattle: University of Washington Press. 12-44.
- Maschler Y. 2009. *Metalanguage in Interaction: Hebrew Discourse Markers*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Polanyi L. 1986. *Telling the American Story: A Structural Analysis of Conversational Story Telling*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishers.
- Redeker G. 1991. "Linguistic markers of discourse structure". *Linguistics* 29. 1139-1172.

- Redeker G. 2006. "Discourse markers as attentional cues at discourse transitions".
In: K. Fischer (ed.). *Approaches to Discourse Particles*. Amsterdam: Elsevier.
339-358.
- Schourup L. 2011. "The discourse marker now: A relevance-theoretic approach".
Journal of Pragmatics 43. 2110-2129.
- Schiffrin D. 1987. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schiffrin D. 2001. "Discourse markers: Language, meaning, and context". In: D.
Schiffrin, D. Tannen & H. E. Hamilton (eds.). *The Handbook of Discourse
Analysis*. Blackwell. 54-75.
- Stenstrom A. 1998. "From sentence to discourse: *Cos (because)* in teenage talk". In:
A. H. Jucker & Y. Ziv (eds.). *Discourse Markers: Descriptions and Theory*.
Amsterdam: John Benjamins. 127-146.
- Traugott E. C. 1995. "The role of the development of discourse markers in a theory of
grammaticalization". *XIIth International Conference on Historical Linguistics,
Manchester*.

